

MARX'IN İNDİRGEMECİ METAFİZİĞİ ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Ali ÖZTÜRK*

ÖZET

Metafizikle materyalizm arasındaki farklılık, çatışma ve karşıtlık Batı felsefe ve bilim tartışmalarının vazgeçilmezlerinden kabul edilmektedir. Bu belirlenim birçok sorunu ele almada, sistematikler meydana getirmede ve en önemlisi metodoloji belirleniminde temel sayıltı olarak kabul edilmektedir. Bu manada da kimi büyük filozoflar ya da bilim adamları metafizik kökenli olarak kabul edilmiş, kimisi de materyalist kökenli olarak tanımlanmıştır. Bu belirlenimler oldukça kesin çizgilerle farklılaştırılarak ele alınsa da gerçekte Batı tarihinde ortaya konduğu kadar rafine değildir. Belki de düşünüldüğünün aksine beslendiği kanallar ve doğurduğu sonuçları itibarı ile birbirlerini beslemiş ve birbirlerinin kaynaklarından değer bulmuşlardır. Bunun en önemli göstergelerinden birisi de bizatihi materyalizmin en büyük savunucusu olarak kabul edilen Marx'ın kendisi ve neden olduğu çizgidir. Bu araştırmayla gerçekte Batı'da geliştirilmiş ve uğruna büyük mücadeleler verilmiş karşıt savların aslında sembolik olarak ayrışmalarına karşılık birbirlerini nasıl besledikleri ve en önemlisiyse nasıl bir metodolojik karmaşaya sebep oldukları Marx örneği üzerinden analiz edilmek istenmiştir. Böylece bu ayrımlar esas alınarak yapılan kimi anlama, yorumlama ve çözüm geliştirmelerin ne büyük enerji kayıplarına yol açtığı dolaylı da olsa izaha kavuşmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Marx, metafizik, materyalizm, indirgemecilik, paradoks

A Critical Approach to Mark's Reductionist Metaphysics

ABSTRACT

Conflict, difference and contrast between metaphysics and materialism are adopted as an indispensable element of western philosophy and science. This determination is accepted as the basic postulate in handling many problems, building systems and foremost in determining methodology. Within this framework, some important scientists and philosophers have been regarded as coming from metaphysics origin while some others have materialist origin. Even though these determinations are handled with clear cut differentiation, they are not as refinery as accepted in Western history. Maybe, on the contrary of the accepted thought, they have been fed and got value from the sources and results of each other. One of the preliminary indicators of this is Marx himself and the line to which Marx has caused. The aim of this study is to analyze how opposite claims which were actually developed in West and led to great struggles feed each other in spite of their symbolical differentiations and foremost how they lead to methodological confusion through the example of Marx. Thanks to this study, it will be clarified even indirectly

* Yrd. Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Marx'ın İndirgemeci Metafiziği Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım

that understanding, interpreting and finding solution efforts regarding these differentiations are great waste of energy and time.

Key Words: Marx, Metaphysics, materialism, reductionism, paradox.

GİRİŞ

Gerek ait olduğu gelenek açısından gerekse ilham verdiği yaklaşımlar açısından Marx ve takipçilerinin metafizik karşıtı olduğu tartışılmaz olarak kabul edilir. Ancak hem Marx'ın genel paradigması hem de Batı düşünce geleneğinin tarih-dışı bir figürü olarak Marx, metafizik araçlar üzerinden yükselen güçlü bir damara sahiptir. Açıkçası, metafiziğin yozlaştırıcı güçlerine karşı geliştirdiği kendine ait motivasyonlarda ve kullandığı araçlarda bu damarı kaçınılmaz bir metafizik kurguyla ortaya koyduğu görülmektedir.

Başka bir yaklaşımla Marx, belki de Hegel'in materyalizmi meşrulaştırmak için referans edindiği metafizik gerçeğe karşı geliştirdiği modeli yeniden forme ederek; farkında olarak veya olmayarak metafiziği meşrulaştıran, materyalist gerekçelerle metafizik motivasyonlara ilham veren bir konsept meydana getirmektedir. Bu bağlamda ironik bir biçimde söylersek; Marx, Hegel'den daha güçlü bir metafizik düşünce aktörüdür. Aguste Comte'un açıkça itiraf ettiği "pozitivizm dini" belirlemesini Marx, negatif ataklarla daha güçlü mahiyetler ve fakat karşıt simgelerle inşa etme başarısı göstermiştir.

Bu çalışmada Batı düşünce geleneğinde binlerce yıldır tartışılan ikili karşıtlık (materyalizm- metafizik; realizm-idealizm) konseptinin (bilgiyi algılama ve üretme biçimi) analizi yapılacaktır. Metafizik ve materyalist ayrışma derinlik kazanmasına karşılık en temel tanım ve sayıltı alanlarında dahi karmaşık ve müphem bir ayrıma, özellikle de simgesel ve kurgu ayırımına bağlı olarak gerçekte büyük çatışmalara rağmen iç içe ve mahiyet kaymasına açık bir alana sahiptir. Bu tartışmalar eşliğinde Marx'ın genel düşüncesi ve buna bağlı olarak Marx'ın bir kurtarıcı olarak figürize edilmesinin yarattığı indirgemeci metafiziği eleştirel olarak ele alınacaktır.

METAFİZİK VE MATERYALİZM GERGİNLİĞİNİN İNDİRGEMECİ ÇERÇEVESİ

Metafizik cevher ile materyalist cevher birbirinden rafine ilkelerle ayırt edilse bile felsefe tarihinde bu karşıtlığı kavramsallaştırma süreçleri, epistemik kurgusu, model motivasyonları ve imajinatif stabil kabulleri bakımından oldukça karmaşıktır. Bir bağlamıyla da her iki sistematüğün iç içe beslemeli bir gerginliğe dayandığı ileri sürülebilir. Nitekim Platon'un, realizmin farklı

Ali ÖZTÜRK

kullanılmasına kaynaklık eden idealizm yorumu, bu paradoksun başlangıcına işaret eder.

Platon ve Hegel “idea”yı ya da “mutlak ruh”u devletin ve toplumsal sistematiğin meşrulaştırıcısı düzlemine taşımışlardır. Bu da modellemelerin ontolojik olduğu yargısını kabul etmek anlamına gelen simülatif bir perspektifi meşrulaştırmaktadır. Marksist perspektif de bu kanaldan beslenerek, aslında tasarımı yaptığı toplum modellemesiyle materyalist diyalektiğinin temelinde idealizmi farkında olmaksızın yerleştirmiş görünüyor. Belki de İlkçağ’da ve Ortaçağ’da bir karmaşa gibi görünen realizm kavramının kullanımı bugün bile farklı bir düzlemde olmakla, en azından içerik olarak, bu karmaşa yetkinliğinden hiçbir şey kaybetmiş değildir. İşte tam bu noktada modern dünya Platon’un modeliyle yine karşılaşmıştır.

Paradoks olan, bu epistemik hatanın, Platon’u aforoz eden materyalist metodoloji tarafından daha da yetkinleştirilerek geliştirilmiş olmasıdır. Model, şekil bakımından alt-üst edilmiştir. Bu kez tüccar ve askerler en az bozuntu insanlar olmuştur. İdea, ekonomik refah ve fizyolojik haz şeklini alarak yeni bir yüz kazanmıştır. Bağırsakların işlevi beynin işlevinden daha önemli hale gelmiş, mitleştirilmiştir. Beyin, bağırsağın hizmetine girmiştir. Geometri burada ekonomik göstergelerde en ideal üçgeni hedeflemeye aracı olmuştur. Erdemin mükemmel iç açıları toplamının ispatı olan simetri, bozuk ekonomilere ve bozuk ülkelere yol gösterir olmuştur. Böylece geri kalmış ülkeler bir modellemeler eğitiminden geçerek ideayı yakalamaya çalışmaktadırlar (Öztürk, 2008: 185–186). Marx’ın ise kutsadığı ekonomi kartı ile bu modele ne kadar hizmet ettiği ayrı bir tartışma konusu olarak önümüzde durmaktadır.

Bu durumda insanın hiçbir eyleminin salt olduğu iddia edilemez. Tek başına salt teoriler oluşturmak indirgemeye dayalı olmasına karşılık kendi indirgemeciliklerini aşma zorunluluğunu içerirler. Bu manadaki çoğu iddialar karşı koydukları değerleri meşrulaştırır ve en önemlisi onlardan beslenebilirler. Bu çerçeveye en uygun düşen örnek ise, Marx’ın diyalektik materyalizminin bizzat kendisi, maddenin ve sonuçlarının idealize edişiyle ve dolayısıyla bir ütopyayla sonuçlanmış olmasının meydana getirdiği paradokstur. Teorinin matematiksel karşılığını şu şekilde formülize etmek mümkündür:

$-(n) \times -(n) = +n^2$ (Öztürk, 2008: 133). Bu formülasyonun geçerliliğini test etmek için Marx’ın algılanışı ve kurduğu sistematiği güdüleyen amillerle, refere ettiği epistemenin tutarlılığını görmek gerekmektedir.

MARX'IN TARİH-DIŞI FİĞÜRASYONUNUN METAFİZİK TEMELLERİ

Batı'da bir filozof ya da bilim adamının iki ayrı önemle sahne aldığı gözlenir. Bunlardan birincisi bir düşünürün kendi entelektüel gelişiminin dayattığı önem, ikincisiye ait olduğu bilim tarihindeki öne çıkmış katkı ve hizmetleridir. Kendi entelektüel gelişiminin çoğu kez düşünce geleneğinde büyük bir karşılığı yoktur. Böylece bir düşünür ya da bilim adamı dinamik bir süreçte, ancak sanki statik ve birden doğmuş gibi bir belirlenimle; bulunduğu bilim ya da düşünce tarihinde öne çıktığı panoramasıyla ya da genel perspektifte hizmet ettiği seçicilikle rol alır (Öztürk, 2011, 17).

Bu yaklaşım Batı düşünce geleneğine uygun bir yaklaşım olmakla birlikte gerçekte Marx'ın da geliştirdiği materyalist tarih yaklaşımına uygun düşmektedir. Nitekim bu yaklaşıma göre aydın da koşulların ve tarihi gelişmenin bir parçası olarak rol alır. Böyle olduğu halde Marx'ın diğer tüm sosyal bilimcilerden ayrıldığı simgesel ve tarih üstü rolü çok daha önemlidir. Kısacası Marx, hizmet ettiği düşünce geleneğinin aksine, metafizik bir algıyla, Mesih rolü üstlenmiştir. Üstelik karşı çıktığı ve belli ölçüde metafizikten beslendiğini düşündüğü kapitalizmin, kendisine benzer ve açık ara fark atan bir Mesih'i de yoktur. Yani Marx'ın diyalektiğini evvela kendi simgesel konumu bozmaktadır.

Bu paradoks Marx'ın Batı'nın yaşadığı ve tüm dünyaya yaşattığı travmalara duyduğu ahlaki ve vicdani tepkinin hangi gerekçeler üzerine kurulacağına dair yaşadığı çıkmazla ilgilidir. Çünkü ona göre kurulan bu sömürü sistemi meşruluğunu belli ölçüde metafizik tahribattan almaktaydı. Bunun en önemli göstergelerinden birisiyse Kilise'nin Ortaçağ'daki çarpık sömürüye dolaysız olarak ilham vermesiydi. Ancak bu yaklaşım karşı olduğu kapitalist sistemin felsefi geleneğiyle çelişmediği gibi büyük ölçüde paralel bir yol da takip etmektedir. Bu bağlamda gerçekte Batı'da gelişen rasyonel metafizik ile rasyonel materyalizm arasında bir veri tabanı farkının olmadığını tespit etmek zor değildir. Nitekim bunlar indirgemeci karakterleri gereği birbirlerini meşrulaştıran münazaralar üretmek üzerine kurgulanmıştır. Bunun bile bir diyalektik modelleme olduğunu iddia etmek pek tabii olduğu için, diyalektiğin materyalizme mi yoksa metafiziğe mi orijin kestiğinin pek bir anlamı da kalmamıştır.

MARX'IN GENEL YAKLAŞIMININ İNDİRGEMECİ METAFİZİK TEMELLERİ

Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi gibi büyük olgular, peşinden birçok yeni kavramı ve süreci getirmiştir. Kurucu sosyologlar ve sosyal bilimciler,

Ali ÖZTÜRK

derin ideolojik ayrılıklarla ifade edilebilecek yaklaşım farkları ürettiler. Anarşist ve sosyalist yaklaşımlar, temelde modern dönemin bir parçasıdır. Gerçekte paradigma olarak dönemselsel yaklaşımların sayıltıları üzerine kurulmuşlardır. Ne var ki sistemin oluşumu esnasında epeyce ses getirecek bir takım farklı yaklaşımlar da yaratmayı başardılar.

Mevcut tüm modern ve geleneksel kurumlar, esasında ezenler lehine bir sürecin oluşmasına hizmet etmektedir. Gerek din, gerek aile ve gerekse eğitim gibi temel kurumlar, burjuva sınıfının yarattığı dünya imgesinin bir hizmetçisidir. Üretim araçlarına sahip olanlar bu çarkın sürdürülmesi adına tüm emek kesimini sömürerek yüklü manada bir artı-değer elde etmeyi başarmıştır. Emekçi ürettiği ürüne sahip olamadığı için bir yabancılaşma yaşamıştır. Çünkü o üretim sisteminin bir dişlisi haline gelmiştir (Beyhan, 1997: 31). Tüm değerlerini yitirerek sanayileşmenin bir yan elemanı olarak konumlanmış işçi sınıfı her türden insan onurunun kaybolduğu bir kimlik veçhesinde varlığını sürdürmektedir. Bu sistem böyle devam etmeyecek ve yıkılacaktır, yerineyse karşıtı sosyalizm gelecektir (Ali, 2009: 6).

Öncelikle bu ve buna benzer haklı tespitlerin mistik bir heyecan yarattığını inkar etmek güçtür. Özellikle mevcut sistemin kâr sahiplerinin materyalist cevhere ait nimetlere gark olması karşısında geleceği umuda taşıyan ve materyalizmin gerçek temsilcileri olan geniş yoksul ve yabancılaşmış kesimin metafizik masallarla uyutulabilmesi metafiziki iblisin ne denli etkili olduğunun bir ispatı olarak inanılmaz bir paradoks yaratmaktadır. Marx'a göre kendi imgesinden yeni bir dünya yaratmayı başaran burjuva sınıfı (Marx ve Engels, 1997: 15), her ne kadar tarihi bir evrenin diyalektik bir göstergesiye de, bu süreç bir yanılsamayı ifade ettiği için değişecek ve bir ütopya ile sonuçlanacaktır. Bu değişim arzusunun beklenti yaratan cevherinin hangi materyalist temele dayandığı elbette izahı zor bir durumdur. Çünkü Marx, bunu yaparken karşı çıktığı baskıcı gizli metafiziği, daha güçlü simgesel bir metafizikle taltif ettiğinin farkında bile değildir. Çünkü Onun niyeti farklıdır. O bir savaşçıdır. Bu da onun metodolojik karmaşasını meşrulaştırmaktadır. Onun hırçın savaşçılığına gelince; bunun, küçük balığın kendini büyük balığın hışmından korumak için geliştirdiği refleksten farklı bir hal olduğu aşikârdır.

Gerek ekonomiyi insanın ve toplumların gelişiminin ana amili sayması (Bilgiseven, 1994: 87) gerekse tarihi, sınıfların mücadelesi olarak okuması (Ülken, 2007: 243) sembolik olarak materyalist bir gönderme yaratıyorsa da, gerçekte bunun mevcut sisteme olan tepkinin indirgemeci ve metafizik motivasyonlu birer argümanı olduğu inkar edilemez. Bu yaklaşımı besleyen

Marx'ın İndirgemeci Metafiziği Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım

temel etmen, genel manasıyla Batı felsefesinin dual yapısı, özelde ise dönemin karşıt cephelerinin konumlandığı sembolik pozisyonla ilgilidir.

Nihayetinde bu gerginlik konsepti, sosyolojinin tasniflerinden birisini de bu muhalefetin doğurduğu tanım ve tavır farkı üzerinden kurgulamıştır. Binaenaleyh Cemil Meriç, Fransa'daki kurucu sosyologları (Comte, Le Play ve Durkheim) kapitalizmin bekçileri olarak ilan edecektir. Bunları bir yanıyla sosyalizme karşı argümanlar üretmekle suçlayacaktır (Kızılçelik, 2007: 73-75). Bu karşıtlık ilkesi Marx için sadece bir ekonomik modelin kurgulanmasıyla sınırlı değildir. Ona göre kapitalizmi besleyen ana unsurlardan bir tanesi de bizzatihi geleneksel değerlerdir. Din ve aile gibi kurumlar bu ilişkiyi doğuran ana etmenler olarak tarihteki yerlerini almaktaydılar. Kapitalist sistemin siyasal örgütü olan devlet ise, kurulan bu kirli egemenlik ilişkisinin son halkası olarak, Althusser'in de katkısıyla (Althusser, 2000: 33-35), meşruluğunu bu yapılardan almaktadır. Bu yaklaşıma bağlı olarak Marx, meşrulaştırdığı sistemin metafizik karşıtlığı üzerinden kurgulanmasını özellikle istemiştir.

Yukarıdaki bu çerçeveye bağlı olarak Marx'ın döneminin mevcut tüm durumlarından rahatsız olduğu açıkça gözlenmektedir. Bu yüzden de geliştirdiği tüm tanım alanlarını; hem pratikte yaşanan büyük değişimin doğurduğu sancılara bir cevap oluşturması, hem de mevcut durumu meşrulaştıran bilimsel açıklamalara aksülamel bir sistematikte meydana getirdiği görülmektedir. Kuşkusuz bunun ideolojik konumlanışlıkla ilgisi inkar edilemez; ancak açıkçası kurucu sosyolojide ideoloji ve bilim arasındaki ayrımları sınırlamak, Batı geleneğinde metafizikle materyalizm ayrımındaki muğlaklıkları gidermeye benzerdir. Nitekim bu dönemde farkında veya değil ideolojik motivasyon ve savların bilimsel meşrulaştırmaya uğradığı, bunun da kendine özgü indirgemeci bir metafizik ürettiği görülmektedir.

Marksist analizi genişleten, kritize eden ve yeniden gözden geçiren (Dandaneau, 2008: 201) Marksist eleştiri okulunun öncülerinden Althusser, bu ikilikten sıkılacak; bunların aynı şey, maddenin çeşitli tezahürleri olduğunu iddia edecektir (Belge, 2000: 9). Gerçekte bu her iki kanattan gelen indirgemeci sarmalın tanım alanlarının belirginleştirilmesinin güç bir pozisyon ürettiği aşikardır. Bu durumda, hangi gerçeği odağa aldığınıza bağlı olarak yeniden forme olmuş bir mahiyet karşımıza çıkmaktadır. Nitekim doğrulama yöntemiyle bunu sürdürmek hiç de güç değildir. Kısacası, konu olan metafor hangi zeminde bir sistematığe bağlanırsa, onun meşrulaştırıcı aracı konumuna taşınmış olmaktadır. Çünkü bir sorunun ontolojik zorunluluğu göz ardı edilerek onun fonksiyonları açısından birbirine indirgenmesi hiç de güç değildir. Nitekim aynı noktaya otobüsle de trenle de gitmek mümkündür. İşlevi aynı olan şeylerin ontolojisinin de aynı olduğunu kabul edemeyiz. Bu durumda örneğin

Ali ÖZTÜRK

yabancılaşma kavramını materyalist bir kurguda mümkün kılmak ancak fonksiyonel indirgemecilikle mümkündür. Çünkü yabancılaşmanın bizzat kendisinin maddi özden tevarüs etmesi saçmaya irca edilmiş bir durumdur ve esasen bu kabul üzerinden hiçbir sosyal bilim yordaması da mümkün değildir. Çünkü buna göre yabancılaşmanın (kavram ontolojisi) bizzat kendisi (yabancılaşma, soyut-nazari ve müteal bir kavramdır zira) maddi bir özden tevarüs ederek var olmuşluğu irca edilmiş demektir ki, bu kabule binaen sosyal bilimlerde bir yordama imkanı kalmamış olmaktadır. Nitekim Habermas teorisinin krize girdiğinin (Habermas, 2997: 45- 50) farkında olmasına rağmen teorisinin metafiziki savlarını nasıl meşrulaştırmak gerektiğiyle ilgili bir hayli yorulmuştur. Bu yüzden de rasyonel iletişim modelini önermek durumunda kalmıştır.

Marx'a göre ideoloji, gerçeğin (hakikatin) tahrif edilmiş olduğu algılarla sınırlı (Mardin, 1983: 26) ise de, bu algının sav ve söylem (argümanlı tartışma) ile izole edilmesi mümkün olmamıştır. Fakat Marx'ı bu yanılsamaya uğratan süreç; gerçekte kapitalizmin yarattığı ekonomi temelli yozlaşmayı tartışılmaz güçte ortaya koyduğu eleştiri ve analizlere karşılık bu analizlerini onto-epistemolojik düzleme de yayarak bir mahiyet sapmasına neden olmasıdır. Açıkçası Marx, bu tahlillerdeki vicdani eğilimlerine ontolojik gerekçeler aramıştır. Kendince sınırlı zaman ve mekan testini teknik bir yanılsamayla ahlaki ve özneyi sınır dışı eden sıra dışı bir metafizik modele dönüştürerek, gerçekte kapitalizmi besleyen aydınlanma felsefesinin en sadık azizi olmayı da başarmıştır. İşin en tuhaf tarafı ise Batı'da Marx'ın ömrünü uzatan şeyin, ölmesini kısa sürede umduğu kapitalizm sayesinde gerçekleşmiş olması iken (Giddens, 2001: 21), Doğu'da ise Onun ömrünü uzatan şeyin belli ölçüde kültürel çalkantının yarattığı inanç krizine dayalı beliren materyalist felsefe olmasıdır. Sonuçta Onun ekonomi-politiği bir analizden çok bir ilmihal konseptinde mütalaa edilir olmuştur. Nitekim entelektüel güdüyü beslemesi bakımından Marx'ın Nietzsche ile ya da Camus ve Kafka ile aynı karede rol tutması, teknik bir tuhaflığa delalet etmektedir. Bu analiz son kertede döneme ait bilimist yaklaşımların tamamı için de geçerlidir.

SONUÇ

Marx'ın, metafiziğin en büyük düşmanlarından sayılmasına rağmen, gerçekte kurguladığı modeller ve tanımladığı cevher kodları bakımından tam anlamıyla metafizik(i) nitelikler ürettiği gözlenmektedir. Onu belki de metafizik reddiyecisi yapan şey karşı çıktığı sistemin ve o sistemin savunucularının bir takım metafizik sembollerle markalanmasıdır. Bir de, koca bir Kilise tecrübesi Marx, kimi ahlaki motivasyonlarını seküler bir takım argümanlarla açıklamaya

Marx'ın İndirgemeci Metafiziği Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım

itmiştir. Bu bağlamda metafizik, yanılısamadan ve gerçeğin tahrifatından başka bir şey değildir. Aynı şey belli ölçüde birey kavramı için de geçerlidir. Birey kavramının imajsal olarak liberaller tarafından erkenden patent alması, Marx'ı bu kavrama mesafeli kılmıştır. Bu ve benzeri nedenlerle ontolojik bağlamda açıkça dışladığı metafizik; Onun için, hem motivasyon ve hem de modellerinde bir manivela fonksiyonu ifa etmiştir. Marx'ın temel paradoksu budur.

KAYNAKÇA

- Ali, Ferhat,(2009), Marksist Kriz Teorisi, Umut Yayıncılık, İstanbul.
- Althusser, Louis, (2000), İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Belge, Murat, (2000), Önsöz, Althusser, Louis, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Beyhan, Vehbi, (1997), Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan, 1994, Sosyal İlimler Metodolojisi, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Dandaneau, Steven P., (2008), “Critical Theory, Legitimation Crisis, and the Deindustrialization of Flint, Michigan”, Ed. Peter Kivisto, Illuminating Social Life, Pine Forge Press, London.
- Giddens, Anthony, (2001), Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Habermas, Jürgen, (1997), Legitimation Crisis, Translator: Thomas McCarthy, Polity Press, Cambridge, UK.
- Kızılçelik, Sezgin, (2007), “Batı Sosyolojisinin İnşasındaki Gerçek Niyetleri İfşa Etmek: Marx, Comte, Weber ve Durkheim Ekseninde Bir Değerlendirme”, Bilim Sosyolojisi: Sosyoloji Yıllığı 16, yay. haz. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif, (1983), Din ve İdeoloji, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. & Engels, F. (1997), Komünist Parti Manifestosu, (Çev. Mahmut İlhan ERDOST), Sol Yayınları, Ankara.

Ali ÖZTÜRK

- Öztürk, Ali, (2008), İmajoloji (Bir Disiplin Denemesi), Edim Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, Ali, (2011), Kriz Sosyolojisi: Batı Merkeziliğinin Yapısal Sorunları ve Kriz, Doğu Kitabevi, İstanbul.
- Ülken, H. Ziya, (2007), “Telifçiliğın Tenakuzları”, Bilim Sosyolojisi, Sosyoloji Yıllığı 16, yay. haz. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul.